
Ірина Мамінова,

заст. директора з наукової роботи

Національної бібліотеки Узбекистану імені Алішера Навої

Нові інформаційні технології збереження національної культурної спадщини Республіки Узбекистан

Стаття присвячена одному з найважливіших напрямів роботи бібліотек – збереженню документних пам'яток, безцінних рукописних матеріалів, друкованих видань, архівних документів, що входять до складу їх основних фондів. Заявлену тему автор розкриває, спираючись на досвід Національної бібліотеки Узбекистану імені Алішера Навої у питаннях збереження і консервації рідкісних і старовинних видань.

Культурна спадщина Узбекистану, як і будь-якої іншої країни, досить багатогранна, вона виражена в найрізноманітніших формах, представлена різними інститутами. Зберігання документних пам'яток, що є воістину національною пам'яттю – один з найбільш важливих напрямів роботи бібліотек, науково-дослідних інститутів, архівів, музеїв тощо, оскільки значна частина національної духовної спадщини зосереджена саме в цих закладах країни. Неоціненні рукописні матеріали, друковані видання, архівні документи, що входять до складу основних фондів бібліотек і архівів республіки, нараховують понад один мільйон одиниць зберігання. Особливо цінними є рукописи, стародруки, літографічні видання, перші туркестанські газети і журнали.

Національна бібліотека Узбекистану імені Алішера Навої (НБУ) має значну за кількістю і змістом колекцію рідкісних книг, особливо цінних рукописних джерел. Ця колекція формувалася протягом майже усієї 150-річної історії бібліотеки, починаючи з перших днів її існування. 1918 р. за участі видатного середньоазіатського вченого, сходознавця, бібліографа Євгена Карловича Бетгера із загального фонду були виділені особливо цінні видання, означені поняттям «рідкісна книга» і сформовані у фонд рідкісних видань бібліотеки. Стародавні східні рукописи, перші літографічні видання є не тільки в Національній книгозбірні, вони зберігаються й у багатьох інформаційно-бібліотечних центрах Бухари, Фергани, Хорезма, Са-

марканда, Національній книжковій палаті Республіки Узбекистан, Науковій бібліотеці Національного університету.

Останнім часом дедалі частіше порушується питання забезпечення збереження історико-культурної документної спадщини, більш активної її пропаганди і безперешкодного надання в користування широкій аудиторії. Забезпечення збереженості рідкісних книг і рукописів НБУ було завжди постійною турботою керівництва бібліотеки, проте через обставини, що склалися, не завжди мало системний характер.

У перспективному плані розвитку бібліотеки передбачені заходи щодо збереженості, консервації рідкісних та старовинних видань на базі відділу рідкісних і рукописних книг. У відділі проводиться робота з добору видань на реставрацію, контролюється і дотримується температурно-вологісний режим. У 2002 р. НБУ виступила з ініціативою розпочати роботу зі створення зведеного електронного каталога рідкісних видань, що зберігаються в різних бібліотеках республіки, а також наполягла на розробленні Республіканської програми збереженості національного документного спадку – унікальної пам'яті узбецького народу. Таким чином вдалося консолідувати зусилля бібліотекарів і вчених щодо вирішення проблеми консервації і реставрації письмового спадку шляхом організації Центру збереженості і реставрації. Спеціалісти бібліотеки взяли активну участь у розробленні перспективної програми розвитку

бібліотечної справи республіки, де спеціально викремлювався розділ «Зберігання і розвиток бібліотечних фондів». Крім того, вивчалися комплекс документів і матеріалів програми «Пам'ять світу», роботи вчених із дослідження рідкісних і старовинних фондів бібліотеки і в результаті було підготовлено проект Програми «Пам'ять Узбекистану» у вигляді наукової концепції – теоретичного обґрунтування проблеми. У ній зроблено спробу проаналізувати сучасний стан рідкісних фондів бібліотеки, старовинних колекцій, виявити найбільш цінні джерела, які є національним надбанням, визначити їхню подальшу долю з метою збереження для наступних поколінь, надання їхніх копій широкому колу користувачів. Працюючи над проектом Програми фахівці використовували унікальні бібліографічні покажчики, огляди і каталоги рідкісних і старовинних фондів. Трохи пізніше, у 2004 р. була розроблена і затверджена «Програма забезпечення збереженості фондів Національної бібліотеки Узбекистану на 2004–2010 рр.» з такими пріоритетними завданнями:

- створення сучасної системи забезпечення збереженості фондів бібліотеки із використанням новітніх технологій, що гарантує суспільству порятунком і збереження книжкових пам'яток як історичного свідчення його розвитку, досягнень друкарства, а також збереження інформації, необхідної для забезпечення поступального руху цивілізації;
- забезпечення нормативних умов збереження і використання документів, наявних у фондах бібліотеки;
- забезпечення безпеки фондів – створення ефективного захисту їх від псування і розкрадань, стихійних лих;
- розроблення спеціальних профілактичних заходів щодо попередження зносу і втрати документів;
- удосконалення заходів відновлення – максимальне скорочення розриву між потребами і можливостями бібліотеки у відновленні ушкоджених документів;
- створення системи перевидання та переведення на інші носії інформації документів, що не підлягають відновленню.

Реалізація цієї програми започаткувала активне застосування інформаційних технологій у справі збереження унікальних рукописних і друкованих джерел.

З 1999 р. бібліотека створює власні електронні ресурси: електронний каталог усіх видів нових

надходжень документів (понад 200 тис. записів), електронні бази даних авторефератів дисертацій, аналітичний розпис періодики, що надходить. Все те, що стосується Узбекистану, формується в БД «Узбекистаніка». Одним із пріоритетних напрямів є створення повнотекстових електронних ресурсів за допомогою оцифрування найбільш цінних колекцій бібліотеки, які є національним надбанням республіки.

Початком реалізації проекту Програма «Пам'ять Узбекистану» став комплекс робіт з оцифрування унікальних фондів. Нові інформаційні технології дають змогу переводити фонди на електронні носії. Результатом такої роботи стало оцифрування унікального «Туркестанського збірника творів і статей, що мають стосунок до Середньої Азії взагалі і Туркестанського краю особливо», відомого в наукових колах як «Туркестанський збірник» у 594 томах, а також «Туркестанського альбому», що складається з 10 томів і містить фотографічний матеріал 140-річної давнини. Для створення електронної версії вищезгаданих раритетів, що зберігаються в бібліотеці, було оцифровано понад 250 тис. сторінок тексту, ілюстрацій, графічних зображень, схем і карт, доданих до томів збірника й альбому. Всі файли скомпоновано в єдину електронну базу за томами. При цьому використовувалася програма Photoshop 6.0, оброблені файли записані на CD-ROM (CD-R, 700 Мб), усього 84 диски. Один диск вміщує в середньому від 7 до 8 томів видань. База даних «Туркестанського збірника» забезпечена програмою пошуку на основі систематичних і предметних покажчиків. «Програма забезпечення збереженості фондів Національної бібліотеки Узбекистану на 2004–2010 рр.» дала змогу проводити планомірну роботу з формування електронного каталогу фонду рідкісних і рукописних книг бібліотеки, створювати електронні копії з цього фонду.

З придбанням у Німеччині високоякісного сканувального устаткування ПланСкан А1-ЦЗ, кольорового з умонтованою «книжковою коліскою» і ПланСкан А3, напівтоновим із програмним забезпеченням сканування ЕЛАР DCS-2, вдалося розпочати роботи з оцифрування перших туркестанських періодичних видань, що зберігаються у відділі рідкісних книг і рукописів, книг та дисертацій, захищених у республіці. Електронна бібліотека рідкісного фонду містить 1523 книги, понад 200 оправ перших туркестанських газет і журналів, таких як «Туркестанські відомості» (1870–1917), «Туркістон вілятінінг газеті» (1870–1916), «Садойі Фргона» (1914–1915) та ін. Електронний каталог

рідкісного фонду містить 4640 записів. Складено описи 1330 ілюстрацій, розміщених у «Туркестанському альбомі».

НБУ продовжує працювати над створенням електронних копій найбільш цінних книг і періодичних видань, присвячених історії і культурі республіки, а також центральноазіатського регіону. Це новий вид кумуляції інформаційних ресурсів – електронна бібліотека (ЕБ), створення якої забезпечуватиме більш високий рівень задоволення інформаційних потреб користувачів.

Початок формування електронної бібліотеки НБУ повинен забезпечити, по-перше, компактне і довготермінове збереження електронних інформаційних ресурсів, по-друге, швидкий і якісний доступ користувачів до цих електронних ресурсів, по-третє, і найважливіше, збереженість інформаційно-бібліотечних фондів, у першу чергу, особливо цінних матеріалів та надання можливості безперешкодно користуватися їхніми електронними копіями. До них вже сьогодні читачі бібліотеки мають вільний доступ. Структура ЕБ є інтегрованою інформаційною системою, що складається з електронного сховища інформаційних ресурсів та інформаційно-пошукового апарата, організованого на основі автоматизованої інформаційно-бібліотечної системи ІРБІС. Оцифровані видання каталогізуються і вносяться до електронного каталогу бібліотеки.

Створення електронної бібліотеки почалося з формування окремих тематичних баз даних, таких як вищезгадуваний «Туркестанський збірник». Потім фахівці взялися за створення повнотекстової бази даних авторефератів, курсових, дипломних робіт і рефератів, курсів лекцій для студентів і викладачів вишів, найбільш популярних серед читачів книг і видань, з різних причин відсутніх у фонді бібліотеки в оригіналі. Значним поповненням електронної бібліотеки і джерелом її формування стали документи в електронному вигляді, передані авторами й упорядниками, а також е-копії журналів і газет, авторефератів і дисертацій.

Головним джерелом поповнення електронної бібліотеки НБУ є видання з універсального фонду бібліотеки, а також видання з колекції відділу рід-

кісних і рукописних видань. Нині бібліотека готує цілу низку цифрових видань. На жаль, оцифрування документів відбувається не так швидко, як хотілося б, оскільки це складний процес, він потребує багато часу і кваліфікованих кадрів. Особливо багато часу витрачається на добір літератури, каталогізацію, а також на реставрацію видань перед оцифруванням. Приміром, за 2008–2009 рр. були оцифровані туркестанські газети (1870–1930), понад 200 оправ, понад 20 тис. сторінок, і половина цих текстових площ потребувала реставрації.

Бібліотека на основі ресурсу електронної бібліотеки підготувала CD з матеріалами, пов'язаними зі знаменними датами і подіями: до ювілею міст Карші, Маргілана, Самарканда, Ташкента та ін. Планується випуск комп'ютерних дисків цифрових версій туркестанських газет і рукописних книг, видань з історії Узбекистану, що користуються підвищеним попитом у читачів.

Національна бібліотека Узбекистану – найбільше книгосховище центральноазіатського регіону – одним з головних своїх завдань вважає збереження документної спадщини, яка роками дбайливо збиралася багатьма поколіннями бібліотекарів. Все робиться для того, щоб забезпечити високий рівень зберігання рідкісних фондів не тільки НБУ, а й унікальної письмової спадщини республіки загалом.

Створювані електронні ресурси рідкісного і особливо цінного фонду НБУ становлять частину національної цифрової спадщини республіки. Тому необхідно спільно з інформаційно-бібліотечними закладами, музеями й архівами країни активізувати роботу з інтеграції в єдину Національну цифрову бібліотеку, що забезпечить дистантний доступ користувачів до розподілених ресурсів. Тут необхідно не тільки ініціювати реалізацію програми цифрової / електронної бібліотеки, де концентруватимуться інформаційні ресурси рідкісних фондів Національної бібліотеки Узбекистану, інформаційно-бібліотечних центрів, а й розпочинати формування зведеного електронного каталога як пошукової системи. Лише такий підхід до вирішення справи забезпечить максимально ефективно використання новітніх комп'ютерних технологій.